

16 | Friedrich von Hayek (1899-1992)

Arjo Klamer, Paul Teule & Claudine de With

Inleiding

In februari 1975 werd Margaret Thatcher de leider van de Britse Conservative Party. Later dat jaar was zij aanwezig bij een partijbijeenkomst over de koers van die partij, waar iemand pleitte voor een pragmatische middenkoers voor een toekomstige, door Thatcher geleide regering. Voordat hij zijn betoog had afgerond, pakte Thatcher een boek uit haar befaamde tas, sloeg ermee op tafel en zei met haar beslissende stem: 'This is what we believe!' Het boek was *The Constitution of Liberty* van de econoom en filosoof Friedrich von Hayek.

Voor Thatcher was Hayek, die in 1974 de Nobelprijs had gekregen, de econoom van een afgeslankte overheid en een vrije samenleving. Met Hayek in de hand pleitte zij in de jaren tachtig, en met haar vele andere wereldleiders van dat moment, zoals Ronald Reagan, Helmut Kohl en zelfs Ruud Lubbers, voor minder overheid, minder regulering en meer vrijheid voor ondernemerschap. Ook gedurende de economische crisis van 2008-2009 liet Hayek zich lezen als antidote tegen een teveel aan overheidsingrijpen in de economie en geloof in een maakbare samenleving.

Toch was Hayek meer dan alleen een verdediger van de vrije markt. Vooral in zijn latere werk erkent hij het belang van tradities in de samenleving. Dat Hayek vond dat tradities, deugden en waarden veranderlijk zijn en in vrijheid, spontaan, evolueren, doet daar niet aan af. 'I'm becoming a Burkean Whig,' zei Hayek ten slotte zelf.¹

Levensloop

Friedrich von Hayek werd in 1899 geboren in Wenen, op dat moment het intellectuele centrum van de wereld. Zijn vader was arts en bo-

¹ In: *Hayek on Hayek, An Autobiographical Dialogue*, Stephen Kresge & Leif Wenar (red.) (Londen, 1994), p. 125.

tanicus en kwam uit een familie van vooraanstaande academici. Zijn moeders familie behoorde tot de welgestelde bourgeoisie en telde onder meer de Wittgensteins onder haar gelederen. Hayek was daarmee een achterneef van Ludwig Wittgenstein (zie hoofdstuk 4).

Een belangrijke rol in de intellectuele ontwikkeling van Friedrich speelde de politieke chaos van zijn tijd. Het Habsburgse rijk ging ten onder en Wenen takelde af als intellectueel middelpunt. Als 17-jarige soldaat aan het Italiaanse front in de Eerste Wereldoorlog werd Hayek heel direct geconfronteerd met de gevolgen van falende politieke systemen. De oorlog verlegde zijn oorspronkelijke interesse in biologie naar de sociale wetenschappen. Hij ontpopte zich als een leergierige en veelzijdige student en promoveerde zowel in de rechten (1921) als de politieke wetenschappen (1923) en verdiepte zich in filosofie en economie. In zijn studententijd zou hij zelfs ook nog een zomer breinen ontleden op het lab van de Russisch-Zwitserse patholoog-anatoom Constantin Monakow.²

Als student was hij aanvankelijk gecharmeerd geweest van het sociaaldemocratische gedachtegoed waar de intellectuele elite vol van was. Maar al snel ontdekte hij het werk van de grondlegger van de Oostenrijkse School in de economie, Carl Menger (1840-1921), zoals diens *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre* (1871). Menger gaf daarin een andere invalshoek op het socialisme en deed Hayek inzien dat economische vrijheid een noodzakelijke voorwaarde is voor politieke vrijheid. Vervolgens zou hij gefascineerd raken door econoom en filosoof Ludwig von Mises (1881-1973), bij wie hij college volgde. Mises zou Hayeks afkeer van het socialisme en de collectivistisch geplande economie verder aanwakken. Later zou Hayek te kennen geven dat hij op intellectueel gebied meer aan Mises te danken had dan aan ieder ander.³ Mises' werk *Theorie des Geldes und der Umlaufmittel* (1912) zou een belangrijke bron zijn voor Hayeks monetaire theorie, die hij uiteindelijk zelf zou doorontwikkelen in zijn eerste boek *Geldtheorie und Konjunkturtheorie* (1929). In dat boek analyseert hij de effecten van monetair beleid op de productiestructuur van een economie. Het leverde hem een uitnodiging op van de London School of Economics, waar hij zulke succesvolle lezingen

2 Zie het interessante interview met Hayek door Earlene Craver, et al., *Nobel Prize Winning-Economist: Friedrich A. von Hayek*, (Los Angeles, 1983), www.stephankinsella.com/wp-content/uploads/texts/hayek-oral-history.pdf, p. 2 e.v.

3 In: *Hayek on Hayek, An Autobiographical Dialogue*, Stephen Kresge & Leif Wenar (red.) (Londen, 1994) p. 68.

gaf dat hij er al snel, op 32-jarige leeftijd, hoogleraar werd. Hij zou tot 1950 aan het instituut verbonden blijven.

Zijn tijd in Londen gebruikte Hayek vooral om zijn – met het boek over monetair beleid ingezette – pleidooi voor de vrije markt verder uit te werken. Hij had aanzien als econoom en ging voorop in menig debat. Vooral de discussies die hij aanging met de briljante sociaaldemocratische econoom John Maynard Keynes (1883-1946) trokken veel aandacht. Waar Keynes pleitte voor overheidsingrijpen in de economie om vraaguitval te voorkomen in periodes van economische neergang, stond Hayek voor vertrouwen in de vitaliteit van de vrije markt. Met de ervaring van een diepe economische depressie nog vers in het geheugen, sloeg de scepsis van Keynes ten aanzien van de vrije markt aan, en Hayek dreigde in de marge van het economische en politieke debat te verdwijnen.

Daar kwam verandering in toen hij in 1944 met het boek *The Road to Serfdom* een enorm succes behaalde. Hij had de hulp van bevriende economen nog nodig gehad om de Universiteit van Chicago tot publicatie van het boek te verleiden. Wederom dankzij bevriende economen verschenen recensies van het boek in verschillende prominente bladen. Een ware doorbraak was evenwel de publicatie van een ingekorte versie in *Reader's Digest* waarmee Hayeks boodschap meer dan 600.000 lezers bereikte. Er verscheen zelfs een cartoonversie van het boek. Hayek werd een ster, geheel tegen zijn verwachting in. Tijdens de promotietour door de vs in 1945 trok hij volle zalen en was hij live op de radio te beluisteren.⁴ *The Road to Serfdom* was bedoeld om de Britten te waarschuwen dat hun sociaaldemocratische politiek uiteindelijk hetzelfde eindstation had als het nationaalsocialisme in Duitsland: een totalitaire samenleving. Het maakte van Hayek de toonaangevendste intellectuele tegenstander van het socialisme.

Met al dat succes werden de Verenigde Staten voor Hayek een veel stimulerender omgeving dan Londen. Bovendien had hij zijn vrouw verlaten ten faveure van Helene Bitterlich, op wie hij al in de jaren twintig verliefd was geweest. Zijn vrouw weigerde mee te werken aan een echtscheiding, maar de Amerikaanse staat Arkansas kende een flexibele echtscheidingswetgeving. Dus maakte Hayek in 1950 de oversteek naar de Verenigde Staten, eerst als *visiting professor* in

4 George H. Nash, 'Hayek and the American Conservative Movement', lezing gehouden te Indianapolis, 3 april 2004, www.isi.org/lectures/text/pdf/hayek4-3-04.pdf, pp. 5-8.

Arkansas en, nadat hij daar zijn echtscheiding had verkregen en in Wenen met Helene getrouwd was, vervolgens aan de Universiteit van Chicago, waar hij tot 1962 binnen het befaamde Committee on Social Thought vooral aan wetenschapsfilosofie, politieke filosofie en ideeëngeschiedenis werkte.

Weliswaar viel hij niet binnen de invloedrijke Chicago School van de economie, met het beruchte en beroemde uitgangspunt dat elk sociaal verschijnsel uit economische transacties tussen individuen bestaat en zo begrepen kan worden, maar hij trok wel met de 'Chicago boys' op. In de in 1947 mede door Hayek opgerichte Mont Pèlerin Society, die als doel had de vrije markt en samenleving te bevorderen (zie ook Wilhelm Röpke, hoofdstuk 8), waren de meest invloedrijke Chicago-economen deelgenoot: Milton Friedman, James Buchanan, George Stigler en Ronald Coase.

Hayek voelde zich nooit echt thuis in Amerika. Hij hield een auto en garage aan in Parijs, en nam elke gelegenheid te baat om naar Europa te reizen. Van 1962 tot 1977 zou hij in West-Duitsland en Oostenrijk, aan de universiteiten van Freiburg en Salzburg, hooglerarschappen vervullen en zijn vertrouwen in de 'spontane orde', de ongestuurde orde die door de vrije markt ontstaat, verder uitwerken in het driedelige *Law, Legislation and Liberty* (1973, 1976 en 1979). Vlak voor zijn emeritaat werd hem in 1974 de Nobelprijs voor de Economie toegekend, die hij overigens moest delen met de Zweedse socialistische econoom Karl Gunnar Myrdal (1898-1987). Hij vond meer harmonie in zijn tweede huwelijk en was veertig jaar gelukkig getrouwd met Helene. Hij had een goede verstandhouding met zijn zoon uit zijn eerste huwelijk en was een populaire grootvader. Hayek overleed in 1992 in zijn woonplaats Freiburg, Duitsland.

Intellectuele context

Voor een goed begrip van zijn politiek-filosofische erfenis moeten we Hayek plaatsen in de ontwikkelingen van de eerste helft van de twintigste eeuw. Dit was een ongekend turbulente periode, gemarkeerd door twee wereldoorlogen en de diepe economische crisis daartussenin. De westerse wereld verkeerde in die tijd in feite in een continue crisis. Velen lieten bestaande denkbeelden varen en zochten naar nieuw houvast.

Alom bekend waren de klassiek-liberale denkbeelden over een vrijemarkteconomie, waarin de staat slechts de bescheiden taak heeft

te waken over eigendommen en waarin allerlei sociale organisaties, zoals kerken, verenigingen en corporaties, maatschappelijke verantwoordelijkheden nemen. Tegenover die denkbeelden ontwikkelde het communistische en socialistische gedachtegoed zich – althans voor vele intellectuelen – als een overtuigend alternatief. 'Proletariërs aller landen, verenigt u' was de strijdkreet, met als doel een grote commune waarin alles 'eerlijk' wordt gedeeld en iedereen 'zijn deel' bijdraagt aan het gemeenschappelijk goed. Communisme stond voor afschaffing van het privé-eigendom, en daarmee van de markteconomie. Zo'n utopisch beeld deed menig intellectueel hart sneller kloppen en gaf de minderbedeelden hoop op volwaardige deelname aan alle rijkdom die moderne economieën wisten te genereren (hoewel die minderbedeelden maar zelden warmliepen voor dit ideaal). Toen Lenin met die boodschap het door de oorlog met Duitsland verscheurde Rusland bespeelde, ging het tsarendom aldaar ten onder en begon het land aan het grote sovjetexperiment.

Een belangrijk aspect van dat experiment was geloof in de wetenschap. We zien de opkomst van dat geloof heel duidelijk in het Wenen aan het begin van de twintigste eeuw – het Wenen waarin Hayek was opgegroeid. Het was daar en toen dat wetenschappers zich begonnen los te maken van de historische en filosofische benadering die tot dan toe de wetenschappelijke wereld had beheerst. Net als kunstenaars (als Gustav Klimt), schrijvers (als Robert Musil) en architecten (als Walter Gropius), wilden wetenschappers zich losmaken van de culturele bagage die ze met zich meestorsten en hun heil zoeken in de spaarzame, efficiënte en tijdloze taal van de wetenschap en geometrie. Het liefst wilden wetenschappers hun kennis opbouwen vanuit axioma's, om via een strikt logische redenering tot verifieerbare uitspraken te komen. De natuurwetenschappen werden het model voor het nadenken over mens en maatschappij.

Het bijzondere van het Wenen van die tijd was de intensiteit waarin wetenschappers, filosofen en kunstenaars met elkaar in gesprek waren. Ze ontmoetten elkaar in de koffiehuisen en in seminars en formuleerden zo een dusdanig duidelijk gedachtegoed dat we nu nog spreken over de Wiener Kreis. Belangrijke leden waren economen en filosofen zoals Otto Neurath, Rudolf Carnap en de voor Hayek zo invloedrijke Carl Menger en Mises. Ook Ludwig Wittgenstein was vaak aanwezig, hoewel hij het logisch-positivisme te beperkt vond om de voor hem belangrijker kennis over schoonheid en moraal te verwerven.

De Wiener Kreis werd de vroedvrouw van wat later als moder-

nisme werd aangeduid. Een belangrijk onderdeel van de modernistische erfenis was een nadruk op een strikte wetenschapsbenadering gebaseerd op logica en feiten. Wetenschap diende zich verre te houden van speculatie en zou zich enkel moeten baseren op verifieerbare beweringen. Achter die benadering schuilde de overtuiging dat de wetenschap het vermogen had de epistemologische kloof die Plato al had geobserveerd tussen de mens en de werkelijkheid – wij mensen kunnen onmogelijk directe kennis van de werkelijkheid hebben – te overbruggen (zie ook het neoplatonistische antwoord op de Wiener Kreis zoals geformuleerd door Nicolai Hartmann, hoofdstuk 3, en José Ortega y Gasset's kentheorie, hoofdstuk 5).

Met de fascinatie voor de wetenschap raakten mensen in die eerste paar decennia van de twintigste eeuw geïntrigeerd door de mogelijkheden van de machine. Met de introductie van de locomotief, de lopende band en de auto zou de samenleving een nieuw tijdperk ingaan, een tijdperk van ongekennde groei en rijkdom.

Het modernisme is een verzamelnaam van allerlei denkbeelden, uitingen en methoden. Het gaat over moderne wetenschap, abstracte kunst (Piet Mondriaan in de schilderkunst en Mies van der Rohe in de architectuur), over het geloof in vooruitgang en de emancipatie van de mens, over het slechten van historische en culturele barrières, en dus over een grenzeloze wereld en over rationalisme. Het modernisme staat voor de moderne logica van bestuur en controle zoals die commerciële organisaties ging beheersen. Universiteiten gingen jonge mensen uitrusten met analytische vaardigheden waarmee ze, was de gedachte, als manager op een rationele wijze organisaties zouden gaan besturen. De Amerikaan James Burnham kondigde met zijn *The Managerial Revolution* (1941) een nieuwe elite van professionele managers en bureaucraten aan. George Orwell zou er de inspiratie voor zijn boek *Nineteen Eighty-Four* uit halen (zie hoofdstuk 13).

Een econoom als Jan Tinbergen (1903-1994) wilde de maakbare samenleving bereiken via een overheid die, gebaseerd op wetenschappelijke modellen, de willekeur van een vrijemarkteconomie tegen zou gaan door een actief stabiliteitsbeleid, een overheid die zich richtte op een gelijkere verdeling van inkomen en op hulp aan kansarmen in de samenleving. Dezelfde gedachte kwam in Engeland tot uitdrukking in het bekende Beveridge-rapport, onder leiding van de sociale hervormer en econoom William Beveridge (1879-1963), waarmee de Britse regering tijdens de Tweede Wereldoorlog de basis legde voor de vorming van de sociale welvaartsstaat na afloop. Be-

veridge pleitte voor door de staat gegarandeerde werkgelegenheid, voor sociale zekerheid voor ouderen en zieken, en voor sociale huisvesting, betere medische zorg en onderwijs. Ook deden radicalere scenario's de ronde in de jaren dertig en veertig, zoals het markt-socialisme, waar de Poolse immigrant Oscar Lange (1904-1965) bijvoorbeeld veel aandacht mee trok. In zijn *On the Economic Theory of Socialism* (1936) had hij beschreven hoe de nationale economische productie geheel en al gepland zou moeten worden op basis van wetenschappelijke berekeningen, en bepleit dat slechts in sommige markten de verdeling van vooral consumptiegoederen door prijzen zou worden gereguleerd. Voor mensen met een sterk geloof in wetenschap en vooruitgang was zo'n scenario bijzonder aantrekkelijk.

Hayeks strijd tegen de planners

Hayek keerde zich tegen dit geloof in de wetenschap, en daarmee tegen het idee van een maakbare samenleving. In die zin zouden we hem een antimodernist kunnen noemen.

Om zijn oppositie tegen het modernisme in de politiek te begrijpen, moeten we terug naar zijn tijd in Londen in de jaren dertig en veertig. Deze jaren stonden, zoals we al zagen, grotendeels in het teken van het debat over overheidsingrijpen met John Maynard Keynes. Die bepleitte beëindiging van de politiek van laissez faire, en betoogde dat het loonmechanisme hoge werkloosheid niet oplost. Terwijl de (neo)klassieke economische theorie voorspelt dat lagere lonen leiden tot herstel van werkgelegenheid, stelt Keynes dat werkloosheid eerst leidt tot minder consumptie ('vraaguitval'), waardoor bedrijven, ook al zijn de lonen lager, niet méér mensen aannemen maar minder, omdat er geen vraag is naar hun producten. Ook de door de hogere besparingen lagere rente leidt volgens Keynes niet tot meer investeringen, zoals de neoklassieke theorie aanneemt, omdat er bij een lage productie al kapitaal ongebruikt blijft.

De inzakkende vraag van consumenten (consumptie) en bedrijven (investeringen) kan, als het herstel ook niet van de export komt, alleen worden gecompenseerd door de overheid, die zich een weg uit de economische depressie kan 'spenderen'. Volgens Hayek was dit onmogelijk vanwege het 'intertemporele coördinatieprobleem': producenten moeten in het heden beslissingen over tijdrovende en complexe productieprocessen nemen, terwijl die beslissingen pas in de toekomst concreet tot marktafzet zullen leiden. Daarom moeten ze hun productieplannen afstemmen op de productieplannen van

hun concurrenten en het verwachte toekomstige gedrag van de consument. Deze toekomstafweging kan iedere afzonderlijke producent het beste voor zichzelf maken.

Overheidsingrijpen, door middel van monetair beleid of door overheidsuitgaven, zou deze coördinatie, dit onderlinge afstemmen van consumenten en producenten op de vrije markt, verstoren. Producenten zullen, door de prijssignalen die uitgaan van overheidsbeleid, de prijssignalen van consumenten niet goed meer kunnen begrijpen en hun productieplannen daardoor bijstellen op basis van deze 'valse informatie'. Dit kan dramatische gevolgen hebben voor het voortbestaan van deze producenten en de efficiëntie van de economie als geheel. Hayek vond dat veel economen, onder wie Keynes, dit intertemporele effect van overheidsingrijpen negeerden – zij keken slechts naar de effecten op korte termijn.

Een tweede kritiekpunt van Hayek op Keynes is dat diens concept van 'aggregaten' (de totale investeringen plus de totale consumptie) onvoldoende ruimte biedt aan de dynamiek en de onderlinge afstemming van productiemiddelen en consumptiegoederen. 'Mr. Keynes' aggregates conceal the most fundamental mechanisms of change,' schrijft Hayek in *Reflections on the Pure Theory of Money of Mr. J.M. Keynes* (1931). Later zou Keynes Hayek nazeggen dat de complexiteit van de veranderingen van economische processen door overheidsingrijpen negatief wordt beïnvloed, maar eind jaren dertig werden de ideeën van Keynes, die flamboyanter, charmanter en retorisch begaafder was, desalniettemin gemeengoed. Activistisch economisch beleid raakte steeds meer in de mode, zowel in Europa als ook in het Amerika van na de New Deal (zeer vergelijkbaar, overigens, met de reactie op de economische crisis van 2008-2009).

Ten derde legde Hayek in *The Road to Serfdom* uit dat de sociale planeconomie onverenigbaar is met menselijke vrijheid. Wanneer een kleine groep de onmogelijke taak heeft om alle middelen te verdelen, dan loopt deze kleine groep alsnog het risico dat de bevolking het anders wil – als ze het überhaupt al eens wordt over een totaalplan. Wanneer de praktische uitvoering en de 'verkoop' van het plan niet lukken, raakt het volk teleurgesteld in de daadkracht van de planners en rijst het geloof dat een krachtiger leider, een 'sterke man' met tijdelijk wat extra bevoegdheden, wél een plan kan doordrukken. Chaos ontstaat, en de sterke man treedt nog harder op en zet tegelijkertijd de meerderheid op tegen een minderheid.

The Road to Serfdom houdt sociaaldemocraten, die een alternatief voor fascisme en communisme nastreven, voor dat hun weg ook die

van de slavernij is, net als die van nazi-Duitsland en de Sovjet-Unie. Los van dit negatieve, maar in zijn ogen onvermijdelijke scenario, maakt Hayek duidelijk dat economische controle in eerste instantie veel onschuldiger lijkt dan ze in werkelijkheid is, omdat het uiteindelijk de mensen voorschrijft hoe ze moeten leven: 'Economic control (...) is the control of the means for all our ends. And whoever has sole control of the means must also determine which ends are to be served, which values are to be rated higher and which lower – in short, what men should believe and strive for.'⁵

Het Calculationdebat

Het leek erop dat Hayek ook het hiermee verwante, maar meer fundamentele debat, het zogenaamde Socialist Calculation-debat, zou verliezen. Dat zat als volgt. In 1908 had de Italiaanse econoom Enrico Barone in een artikel getiteld 'Ministry of Production in a Collectivist State' gesteld dat een centraal gestuurde economie op grond van veel data en enig experimenteren de markteconomie best zou kunnen evenaren – of zelfs overtreffen. Mises polemiseerde hier tegen in zijn *Economic Calculation in the Socialist Commonwealth* (1920), stellende dat een overheid die productiemiddelen bezit, die berekening juist onmogelijk kan maken, omdat zij niet beschikt over de informatie die besloten ligt in de prijzen van de productiemiddelen op de markt.

Met het dramatische falen van de markten tijdens de Grote Depressie gedurende de jaren dertig rees de vraag in hoeverre een overheid de middelen gelijkjer en efficiënter zou kunnen toewijzen dan de markt dat deed. Volgens Mises zou een planner een eeuwigheid bezig zijn met het verzamelen van de informatie die het prijsmechanisme meteen kan geven. In een beroemd geworden artikel, 'The Use of Knowledge in Society' (1945), betoogde Hayek – geheel in lijn met Mises – dat het marktmechanisme inderdaad een superieure maatschappijordening teweegbrengt omdat in de markt prijzen een schat aan informatie geven, en dat door prijsaanpassingen het gedrag van talloze individuen gecoördineerd kan worden zonder bewuste sturing, zonder dat iemand alle mogelijkheden heeft moeten uitrekenen: 'The marvel is that in a case like that of a scarcity of one raw material, without an order being issued, without more than perhaps a handful

5 F. A. Hayek, *The Road to Serfdom* (Chicago, 1944), p. 95. In het vervolg zal dit boek worden aangehaald als TRS.

of people knowing the cause, tens of thousands of people whose identity could not be ascertained by months of investigation, are made to use the material or its products more sparingly; i.e., they move in the right direction.⁶ Vanzelfsprekend werkt dit mechanisme alleen als het niet wordt verstoord door overheidsingrijpen, omdat die prijssignalen worden verstoord door zulk ingrijpen.

In navolging van de natuurwetenschapper en filosoof Michael Polanyi (1891-1976), een vriend ook, benadrukte Hayek de kracht en rijkdom van de praktische kennis waarmee mensen dagelijks uit de voeten kunnen. Zoals Polanyi in zijn *Personal Knowledge* (1958) beweerde, is veel van onze kennis 'tacit', impliciet, zoals de kennis die wij toepassen wanneer we fietsen. En dit brengt ons verder in de bespreking van Hayek als conservatief. Want Hayek ziet juist in dat soort – impliciete, overgeleverde – kennis de creativiteit van mensen; niet gehinderd door abstracte kennis bedenken mensen steeds weer iets nieuws. In een markteconomie zul je mensen, geleid door prijzen en tal van andere omgevingsfactoren, steeds weer nieuwe ondernemingen zien starten, uitvindingen doen en die vervolgens toepassen. Daar is geen abstracte kennis over de economie voor nodig, en ook geen overheid die de mensen aanstuurt of in de hand houdt.

Tradities

Hayek zag het heden als een fase in een evolutionaire ontwikkeling die spontaan tot stand kwam, dus niet als gevolg van een collectief menselijk ingrijpen op basis van een plan. Deze spontaniteit herkende hij niet alleen in de markt, maar ook in de cultuur, met haar taal, waarden en gewoonten. Hayek introduceert in *New Studies in Politics, Philosophy, Economics, and the History of Ideas* (1978) de Griekse termen *kosmos* en *taxis* om een onderscheid te maken tussen wat organisch is gegroeid en wat bewust is gepland door een overheid (vgl. het onderscheid tussen 'civil association' en 'enterprise association' van Michael Oakeshott, hoofdstuk 14).⁷

Kosmos is het marktsysteem, geld, gewoonterecht (*common law*), maar ook taal en het resultaat van individueel menselijk handelen,

6 Hayek, 'The Use of Knowledge in Society', in: *American Economic Review*, Vol. 35, No. 4 (Sep. 1945), p. 527.

7 Voor een uitgebreide vergelijking van het denken van Hayek met dat van Oakeshott, zie Andrew Gamble, *Hayek: The Iron Cage of Liberty* (Cambridge, 1996), pp. 119 e.v.

en niet van een collectief menselijk ontwerp. Met deze gedachte, 'of human action but not human design', terug te voeren op *An Essay on the History of Civil Society* (1767) van Adam Smiths leermeester Adam Ferguson, schaart Hayek zich bij de achttiende-eeuwse Schotse verlichters, die het individu als begin- en eindpunt van elke politieke overweging beschouwden. Maar Hayek benadrukt tegelijkertijd ook dat de mens wordt geboren in een wereld van anderen, waaraan hij alleen vanwege zijn inbedding met die wereld een betekenisvolle draai kan geven. Dit staat haaks op het Franse verlichtingsdenken, dat de nadruk legde op de rol van de ratio in de bevrijding van de mens – alsof de mens door middel van de rede meester kan zijn over zijn lot.

Net als de Schotse verlichters had Hayek het beeld van een wereld waarin tradities met elkaar concurreren en in een evolutionair en ongestuurd proces sterker worden, en kunnen gaan domineren. Hayek moest lijdzaam toezien hoe modernistische waarden in zijn tijd de overhand namen en hoe politieke leiders over de gehele wereld zich lieten leiden door de principes van controle en beheersing. Elk individu kan maar beter slechts verantwoordelijk zijn voor het eigen handelen en niet voor het totale ontwerp van zijn wereld. Want op dat punt is ieder individu ook onderdeel van een groter geheel; juist een instrument als de vrije markt is het resultaat van een bredere maatschappelijke cultuur. Zo was het mogelijk dat Hayek, zelf geen religieuze overtuigingen toegedaan, toch een positief beeld had van religie, omdat het een set morele waarden met zich meebrengt die de vrije markt helpen goed te werken.⁸

Hayek gaat nog verder als hij zegt dat de weg die de beschaving aflegt niet alleen geen rationeel proces is, waarin veranderingen zelden kunnen worden geforceerd, maar dat de rede zelf het product is van die geëvolueerde beschaving, net als onze kennis, moraal, doelen en waarden.⁹ Maatschappijkritiek heeft om die reden ook alleen betekenis wanneer zij van binnenuit wordt beoefend. Hayek is sceptisch over transcendentale moreel-politieke standpunten die zich baseren op een 'natuurlijke staat' of 'natuurlijke' wensen en noden van de mens buiten de culturele context (zoals door de Schotse verlichters werd gedaan en later door iemand als John Rawls tot uitgangspunt van de maatschappijfilosofie werd verheven). Je kunt een traditie enkel met de geaccepteerde stan-

8 Zie hierover bijvoorbeeld Gamble, op. cit., p. 114.

9 *Law, Legislation and Liberty*, vol. III, p. 166.

daarden van die traditie beoordelen.¹⁰

Dit is een aspect van de filosofie van Hayek dat maar weinig wordt begrepen. Vanwege de grote nadruk op zijn vroege werken wordt vaak vergeten dat Hayek vooral in zijn latere leven veel oog had voor de morele en culturele precondities van die door hem bepleite vrije markt. Ook de Britse filosoof John Gray vergiste zich hier aanvankelijk in, toen hij in 1980 schreef dat Hayek – die hij toen nog zag als liberaal – zichzelf tegenspreekt door enerzijds voorstander te zijn van vrijheid, maar anderzijds het belang van tradities te verdedigen.¹¹ Maar later zag hij zich genoodzaakt zijn kritiek op dit punt te herzien. ‘This objection (...) betrays a lack of insight into one of the most centrally important arguments in [Hayeks] work (...) human individuality depends for its exercise and even its existence on a cultural matrix that shapes and permeates the moral and intellectual capacities of the individual.’¹² Hayek zag individualiteit en rationaliteit als een culturele verworvenheid en niet als een natuurlijk gegeven. De vrijheid van het individu komt dus met een gebondenheid aan een culturele context, hoe veranderlijk en spontaan evoluerend die wellicht ook is.

Die culturele context speelt ook een belangrijke rol in Hayeks ideeën over het juridisch systeem. In *The Constitution of Liberty*, waarmee Thatcher op tafel sloeg, wilde hij laten zien dat de vrijheid van de mens alleen mogelijk is wanneer het wettelijk kader waarin de mens opereert voorspelbaar en duidelijk is. Wil een wettelijk kader aan die criteria voldoen, dan moet het weer onderworpen zijn aan gedeelde tradities en gebruiken (wie kan anders voorspellen hoe de rechters de wetten zullen interpreteren?). Vrijheid wordt uit het recht geboren, en het recht is op zijn beurt weer een uitdrukking van een traditie. Geen van alle kan bestaan buiten de burgerlijke samenleving. Critici hebben gewezen op de mogelijkheid dat een wettelijk kader ook mensen in hun vrijheid kan beknotten en dat wetten bij uitstek een menselijke constructie zijn. Hayek ziet eerder weer de spontane orde aan het werk, bijvoorbeeld bij de totstandkoming van de Britse grondwet, die gegroeid is uit tradities en gewoonten, maar bedoeld is om de individuele vrijheid te waarborgen. Net als iedere wet is een grondwet een

10 *Law, Legislation and Liberty*, vol. II, p. 25.

11 John Gray, ‘F.A. Hayek on Liberty and Tradition’, in: *Journal of Libertarian Studies*, vol. IV, no. 2 (Spring 1980).

12 John Gray, *Hayek on Liberty* (Oxford, 1984) p. 130.

menselijke constructie die na veel discussie en conflict tot stand komt, en vastlegt wat op dat moment dominante overtuigingen en waarden zijn.

Tot slot

Hayek heeft zichzelf nooit openlijk een ‘conservatief’ willen noemen. Sterker nog, het boek dat Thatcher zo pontificaal op tafel sloeg bevat een nawoord, getiteld: ‘Why I Am Not a Conservative’. In dit essay wijst Hayek het conservatisme af omdat het volgens hem, net als het socialisme, de menselijke vrijheid zou beknotten. Hayek heeft naar eigen zeggen altijd voor de menselijke vrijheid geijverd en noemde zichzelf liberaal, hoewel schoorvoetend, vanwege de grote verwarring rond de term en zijn afkeuring van vele takken van het liberalisme.

Hayek hanteert in zijn nawoord echter een zeer beperkte (zo niet onjuiste) opvatting van het ‘conservatisme’: hij definieert het conservatisme simpelweg als behoudzucht. Wanneer hij het conservatisme dus afwijst in ‘Why I Am Not a Conservative’, maakt hij daarmee duidelijk dat hij niet geassocieerd wil worden met ‘conservatieven’ die bang zijn voor verandering, nieuwe ideeën, kennis en verbeelding en internationalisme, die te veel hangen aan autoriteit, en bovenal geen benul hebben van economie. Hayek beschouwt zo’n behoudzucht weliswaar als een noodzakelijk element voor een stabiele samenleving, en hij prijst dit soort ‘conservatieven’ om hun toegewijde studie van de waarde van historisch gegroeide instituties, maar hij verwijt hen dat ze diezelfde toewijding niet tonen ten aanzien van de ‘evoluerende spontane orde’. Geheel in overeenstemming met zijn filosofie over de evolutie gedreven door spontane orde, acht Hayek veranderingen onvermijdelijk, en de uitkomst van voortschrijdend praktisch inzicht.

Daarmee rijst wellicht de vraag of Hayek niet ten onrechte voor het conservatisme is opgeëist in deze bundel. Het antwoord is dat zijn uitleg van het ‘liberalisme’ dat hij propageert, sterk overeenkomt met de inhoud van het conservatisme, zoals een vergelijking met de denkers in de rest van dit boek laat zien (met name met denkers als Oakeshott, Nisbet, Röpke en Jouvenel). Hayeks kritiek op het socialisme en zijn pleidooi voor de vrije markt gaan dieper dan enkel afwegingen van economische efficiëntie, en vallen uiteindelijk terug te voeren op een fundamentele kritiek op het modernisme en een analyse van het belang van tradities, gebruiken, en inzicht in de onvolmaaktheid van de mens.

Verder lezen

Wegwijs worden in het breed neergeslagen gedachtegoed van Hayek (130 artikelen en 25 uiteenlopende boeken) is niet makkelijk. Een goed startpunt is de Hayek Scholars page (www.hayekcenter.org), met een overvloed aan artikelen, interviews (ook audio en video), biografisch materiaal, documentaires en secundaire werken over Hayek, inclusief levendige discussies over Hayeks erfenis in het hedendaagse debat (bijvoorbeeld over de oorzaken en oplossingen van de economische crisis van 2008-2009). Sterke biografieën verschenen er van de hand van Bruce Caldwell, *Hayek's Challenge: An Intellectual Biography of F.A. Hayek* (Chicago, 2004) en van Alan Ebenstein, *Friedrich Hayek: A Biography* (New York, 2001).

Naast Hayeks *Prices and Production* (New York, 1931), geroemd door de Nobelprijsc commissie, *The Road to Serfdom* (Chicago, 1944) en *Individualism and Economic Order* (Chicago, 1948), is er *The Counter-Revolution of Science* (Glencoe, Illinois, 1952), over de geschiedenis van het 'rationeel constructivisme'. Hayeks driedelige *Law, Legislation and Liberty* (Chicago, 1973, 1976, 1979) werkt in deel I zeer uitgebreid het verschil uit tussen *kosmos* en *taxis*, en zet daarmee in deel II een aantal verschillende sociale rechtvaardigheidstheorieën en in deel III het democratisch ideaal op losse schroeven. Zijn minder bekende werk over cognitieve psychologie, *The Sensory Order* (Chicago, 1952), beschrijft de geëvolueerde en sociaal ingebedde geest (*mind*) die de basis is voor Hayeks scepsis jegens economische interventie. Absolute aanrader is voorts het artikel 'The Use of Knowledge in Society' (1945), waarin Hayek uiteenzet dat de grootste waarde van het marktmechanisme ligt in de optimale aanwending van de in de samenleving aanwezige kennis.

Op dit moment is de Universiteit van Chicago bezig met de negentiendelige uitgave *The Collected Works of F.A. Hayek*, onder redactie van Bruce Caldwell. Deze uitgave, waarvan al negen delen verschenen zijn, moet alle werken van en interviews met Hayek gaan bevatten, net als enkele ongepubliceerde werken.

Over Hayeks conservatisme en verwantschap met andere conservatieve denkers is veel te lezen. Zie bijvoorbeeld het proefschrift van Hannes H. Gissurarson, *Hayek's Conservative Liberalism* (New York, 1987), John Gray, *Hayek on Liberty* (derde editie, Londen, 1998), het artikel van Linda C. Raeder, 'The Liberalism/Conservatism of Edmund Burke and F.A. Hayek: A Critical Comparison', in: *Humanitas* vol. 10, no. 1 (1997), www.nhinet.org/raeder.htm, en R.T. Allen,

Beyond Liberalism: The Political Thought of F.A. Hayek & Michael Polanyi (New Jersey, 1998).

Voor een overzicht van Hayeks economisch gedachtegoed is *Economics as a Coordination Problem: The Contributions of Friedrich A. Hayek* (New York, 1977) van Gerald O'Driscoll een goed startpunt. Een goede algemene inleiding in de Oostenrijkse school is *Carl Menger and the Origins of Austrian Economics* (Boulder, Colorado, 1990) van Max Alter.